

Ton van der Lingen en Greetje Witte-Rang (red.)

oorlog verkopen

over
taal, media, religie
en propaganda

*Theologische Werkgroep
Kerk en Vrede*

Ton van der Lingen en Greetje Witte-Rang (red.)

oorlog

verkopen

**over
taal, media, religie
en propoganda**

Theologische Werkgroep

Kerk en Vrede

NARRATIO

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

ISBN 978 90 5263 651 1
NUR: 707

© theologische uitgeverij NARRATIO, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem
tel. 0183 62 81 88 fax 084 739 29 45 e-mail: verkoop@narratio.nl
© 2010 tweede druk

Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl
Onze uitgaven zijn ook te koop via de boekhandel en www.kerkboek.nl (ook in België).

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek, Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behoudens voor eigen gebruik, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever c.q. de auteur.
Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

Inhoud

<i>Inleiding</i>	5
Greetje Witte-Rang	
<i>De waarheid gaande weg</i>	8
Dick Boer	
Blok I Propaganda	10
A. <i>Propaganda als taal die verwoesting zaait</i>	11
Bram Grandia	
B. <i>Izebel. Een verhaal over waarheid en leugen in de bijbel</i>	25
Ton van der Lingen	
C. <i>Het publieke geheugen. Waarom propaganda werkt</i>	33
Yosé Höhne-Sparborth	
Blok II Interpretatie	46
A. <i>Interpretatiekaders</i>	47
Jan Schaake	
B. <i>Over woekeren met talenten en het afslachten van tegenstanders</i>	61
Bram Grandia	
C. <i>De kijker in beeld</i>	67
Stijn van der Putte	
Blok III Manipulatie	80
A. <i>De vervolmaking van de politieke leugen</i>	81
Jan Schaake	
B.1. <i>Hoe een krant haar lezers een oorlog binnenrommelt</i>	91
Dick Boer	
B.2. <i>Wat is er 'echt waar'? Twijfelen samen met profeten</i>	95
Ton van der Lingen	
C. <i>De verbeelding aan de macht! Over ideologie</i>	101
Dick Boer	
Blok IV Legitimatie	112
A. <i>Collateral damage. Het geding om de slachtoffers</i>	113
Bram Grandia	
B. <i>Hoe kan een oorlog in hemelsnaam 'heilig; zijn?</i>	127
Ton van der Lingen	
C.1. <i>Asymmetrische oorlogvoering en internationaal oorlogsrecht</i>	137
Yosé Höhne-Sparborth	
C.2. <i>Een ondraaglijke spanning: geweld in de Bijbel. Een notitie</i>	143
Dick Boer	
Slothoofdstuk	146
<i>Wat ons te doen staat</i>	147
Greetje Witte Rang	
Personalia leden Theologische Werkgroep Kerk en Vrede	171

Inleiding

'Waarom tuinen we er steeds weer, met open ogen, in?'

Dat was de vraag die centraal stond in het project 'Media en Waarheid' dat de Theologische Werkgroep van kerk en Vrede een aantal jaren geleden oppakte en waarvan deze bundel het resultaat is. Waarom zijn we zo gevoelig voor argumenten waarmee oorlogen worden gerechtvaardigd? Ook in de vredesbeweging, óók binnen de vereniging Kerk & Vrede met haar lange historie van anti-militarisme en pacifisme, zijn er velen die hun weerzin tegen wapengeweld af en toe 'overwinnen'. Bijvoorbeeld wanneer ze geconfronteerd worden met beelden en woorden die suggereren dat omwille van recht en vrede er ditmaal 'toch echt' gewapenderhand moet worden ingegrepen. Niet zelden voelen zij zich na verloop van tijd bedrogen. Ze erkennen dat ze gezwicht zijn voor propaganda en geoordeeld hebben op grond van te weinig of verkeerde informatie. De aanval op Irak is daar een duidelijk voorbeeld van. Gelukkig zijn er in de vredesbeweging ook velen die, wijs geworden door eerdere ervaringen en door nauwgezette bestudering van de feiten uit het verleden, ons helpen om onze kritische blik te behouden en door vragen te stellen een scherper beeld van de situatie krijgen en propaganda te doorzien.

Beelden zijn sterke propagandamiddelen. Uitgemergelde mannen achter prikkeldraad moesten indertijd het bestaan van concentratiekampen in Bosnië bewijzen/ De foto ging de wereld over, maar bleek later een heel ander, zelfs tegengesteld, verhaal te vertellen: het ging om een opvangkamp en niet de mannen, maar de fotograaf bevond zich achter het prikkeldraad. Af en toe is er echter ook een foto die de kijker plotseling in een andere positie zet, waardoor duidelijk wordt dat iedere foto slechts een deel van de werkelijkheid weergeeft. Zo'n foto staat op de omslag van het boek *Het zijn net mensen* van Joris Luyendijk (Amsterdam 2006). In dit boek laat Luyendijk zien hoe vervormd het beeld is dat de media ons geven van de situatie in het Midden-Oosten. We zien het bekende plaatje van een stenengooiende Palestijnse jongen. Maar wat we meestal niet te zien krijgen, toont deze foto omdat hij van de andere kant genomen is: een meute journalisten en fotografen die zich om de stenengooier als een beroemdheid heen dringen. Daarmee zijn deze verslaggevers zélf onderdeel en wellicht zelfs mede aanstichters van het gebeuren geworden. Luyendijk schrijft daar indringend over. Ook zijn boek was voor de Werkgroep een stimulans om met dit project verder te gaan.

De Theologische Werkgroep van Kerk en Vrede bestond bij de uiteindelijke samenstelling van dit boek uit Bram Grandia (voorzitter), Dick Boer, Heleen Broekema, Lies Brussee-van der Zee, Yosé Höhne-Sparborth, Harky Klinefelder, Ton van der Lingen, Janna Postma, Stijn van der Putte, Gerald Russelman, Jan Schaake (secretaris van Kerk en Vrede), Marianne IJspeert en Greetje Witte-Rang (secretaris van de werkgroep). Niet alle leden van de werkgroep schreven mee aan deze bundel, maar alle dachten en spraken erover mee.

De samenstelling van de werkgroep weerspiegelt de samenstelling van de Vereniging Kerk en Vrede: mensen die in of net over de rand van de kerken zich bezinnen op maatschappelijke vraagstukken in het algemeen en de vredethematiek in het bijzonder. Zij plaatsen vraagtekens bij opvattingen die voor velen al te vanzelfsprekend zijn. Cultureel ongehoorzaam hopen zij te zijn, en ze menen dat burgerlijke ongehoorzaamheid soms ook noodzakelijk is om tegen de waan-van-de-dag en het algemeen aanvaarden in te gaan. Hun motivatie daarvoor ligt onder meer in de boodschap van bevrijding die zij in de Bijbel horen die gevoelig maakt voor situaties waarin sprake is van 'het dienen van afgoden'. Juist in de politiek en de economie waarin het woord 'vrijheid' zo gemakkelijk gehanteerd wordt, blijkt maar al te vaak sprake te zijn van 'verslaving' en het zich uitleveren en overgeven aan denk- en handelwijzen die er uiteindelijk toe leiden dat mensen geschaad worden.

Daarmee is zeker niet gezegd dat alle werkgroepleden gelijk denken. Theologisch is dat zeker niet het geval. Sommigen van ons noemen zich nadrukkelijk vrijzinnig, anderen orthodox; ook onze wijzen van omgaan met Bijbelteksten verschillen. Om die reden hebben we er niet naar gestreefd om deze bundel tot een eenheid te smeden. De leden van de werkgroep zijn eensgezind waar het gaat om de doelstelling van dit boek om met elkaar te leren hoe te onderscheiden is tussen leugen en waarheid. Maar wat betreft de taal waarin we dat doen en de rol die daarbij Bijbel en geloof spelen, lopen onze visies uiteen. Daarom zijn de auteurs alleen zelf verantwoordelijk voor en dus aanspreekbaar op de inhoud van hun artikel, maar kan het de werkgroep als geheel aangesproken op de opzet en de boodschap van deze bundel. In de werkgroep hebben we die verschillen niet ervaren als een struikelblok. Integendeel. Ze hielpen ons ook om onze eigen beperkingen te zien en hebben ons hopelijk behoed voor eenzijdigheid.

De bundel kent een bijzondere opbouw. Na deze introductie volgen vier blokken artikelen. Ieder blok behandelt een mechanisme dat gehanteerd wordt bij het 'verkopen' van de inzet van geweldsmiddelen. Dat zijn achtereenvolgens *propaganda*, *interpretatie*, *manipulatie* en *legitimatatie*. De blokken hebben een vergelijkbare opbouw. Eerst is een kadertekst opgenomen, dat wil zeggen een stuk dat de lezer het gereedschap aanreikt waarmee teksten en beelden geanalyseerd kunnen worden. Deze stukken zijn steeds aangeduid met de letter A. Dan volgt een hermeneutisch artikel waarin interpretaties gegeven worden van een Bijbelgedeelte of een andere tekst, aangeduid met de letter B. En tot slot een artikel dat meer beschouwend en/of opiniërend van karakter is, met de letter C. Aan het begin van ieder blok is een korte inleiding op de artikelen opgenomen. Het boek wordt afgesloten met een hoofdstuk over de vraag wat ons, als we dit alles weten, te doen staat. Ook dit deel opent met een korte introductie.

De Theologische Werkgroep van Kerk en Vrede hoopt met deze bundel een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling en instandhouding van een kritisch bewustzijn waar het gaat om het inzetten van geweldsmiddelen en de doeleinden die daarmee gediend zouden zijn. In onze tijd is het voeren van oorlog gelukkig geen a priori geaccepteerde zaak meer. Maar des te ingenieuzer zijn de verkooppraatjes waarmee oorlogen aan ons verkocht worden. Zoals na de Tweede Wereldoorlog niet meer gesproken kon worden over oorlog en dus de strijd in Indië een 'politie actie' genoemd werd, zo ook heten oorlogen nu 'vredes- en opbouwmissies'. Zelfs wanneer de betrokkenen deze betitelingen zelf geloven, of misschien ook wel: juist wanneer zij dat doen, is het onze taak te onderzoeken wat de werkelijkheid achter die woorden is. Al zou het alleen maar zijn om er niet (weer?) met open ogen in te lopen.

Greetje Witte-Rang
Secretaris van de Theologische Werkgroep van Kerk en Vrede

** Bij de tweede oplage*

De eerste oplage van deze bundel verscheen in oktober 2009; de tweede in september 2010. Ter gelegenheid van die tweede oplage voegen we één alinea aan deze inleiding toe. Begin 2010 verscheen het rapport van de commissie Davids over de manier waarop Nederland, om het met een artikel in deze bundel te zeggen, de oorlog met Irak is 'ingerommeld' (het is in zijn geheel te vinden op (http://download.onderzoekscommissie-irak.nl/rapport_commissie_irak.pdf)). Het rapport is in veel opzichten een illustratie van hetgeen deze bundel betoogt. Het is bedroevend dat de behandeling van het rapport onderdeel van een partijpolitiek spel is geworden, dat ertoe leidde dat, net als indertijd bij het rapport over Sebrenica, de aandacht voor de zaak zelf na de val van het kabinet verdween. Daardoor zijn niet werkelijke lessen geleerd en consequenties verbonden aan de vele ronduit verbijsterende conclusies van de commissie. We noemen enkele van die conclusies. De commissie laat zijn dat de oorlog ons inderdaad is 'verkocht' en er meer aandacht werd besteed aan de communicatie over de oorlog met de bevolking dan aan de oorlog zelf. Er is op verschillende momenten selectief gebruik gemaakt van ontvangen informatie. Ambtenaren mochten met het oog op de publieke opinie het woord 'oorlog' niet in de mond nemen, maar moesten spreken over 'militair ingrijpen'. Het besluit de inval in Irak te steunen was vooral gebaseerd op een sterke Atlantische reflex. De volkenrechtelijke grondslag van de oorlog rammelde. OP verschillende momenten was sprake van het niet of onvolledig informeren van de Tweede Kamer. De commissie deed geen onderzoek naar de totstandkoming en de aard van de informatie van de Amerikaanse inlichtingendiensten waarvan de Nederlandse regering gebruik maakte, maar het is bekend dat die diensten moedwillig leugens en desinformatie verspreidden. Helaas belicht het rapport Davids louter de achtergronden van de steun van Nederland aan de oorlog en niet die oorlog zelf, de leugens waarop die gebaseerd was en de dramatische gevolgen ervan. Die lijken helemaal naar de achtergrond verdwenen te zijn, terwijl ze juist om een grondige bezinning vragen. Zeker nu het niet is uitgesloten dat rond landen als Iran en Soedan zich in de toekomst vergelijkbare situaties zullen voordoen. De commissie Davids stelt dat openbaar protest tegen en maatschappelijk debat over de oorlog ontbrak. Voor Kerk en Vrede dat zich samen met anderen wel degelijk uitsprak over de oorlog, onder meer vanwege de verwachte ellendige gevolgen voor de bevolking van Iran en de regio, is dat een vreemde conclusie, waarop bezinning nodig is. Ook de Raad van Kerken sprak zich overigens tegen de aanval op Irak uit. Helaas wilde de Raad in 2006 geen steun verlenen aan een verzoek om openheid over de oorlog in Irak, omdat men aan de zin van onderzoek twijfelde en men het idee had dat het verzoek daarom door partijpolitieke motieven was ingegeven. Ook na het verschijnen van het rapport Davids zweeg de Raad. Kerk en Vrede begrijpt niet dat de kerken, die zich bij zoveel gelegenheden uitspraken tegen oorlogvoering zwegen en zwijgen wanneer die oorlogen zich werkelijk

voordoer. Ontegenzeggelijk spelen in discussies over deze kwestie opportunisme en partijpolitieke overwegingen een rol; des te noodzakelijker is daarom een eigen, weloverwogen uitspraak van de kerken.

Kerk en Vrede zal niet aﬂaten ook in de toekomst een kritisch geluid te laten horen over alle pogingen om het gebruik van geweld te rechtvaardigen en de vinger te leggen bij de rol van informatievoorziening, manipulaties en de media.

De waarheid gaande weg

*het gerucht doet zijn ronde
plant zich duizendvoudig voort
vermenigvuldigt zich in boekvorm
dat het gedrukt staat
zeker weten
in de media
slaat de verbeelding op hol
wij hebben het zelf gezien
met onteigende ogen
ongezien
maakt de waarheid zich uit de voeten
de vermissing blijft onvermeld
ziende doof
en horende blind
worden wij aan het lijntje gehouden
gaande weg*

Dick Boer

Blok I Propaganda

A. *Propaganda als taal die verwoesting zaait*
Bram Grandia

B. *Izebel. Een verhaal over waarheid en leugen in de Bijbel*
Ton van der Lingen

C. *Het publieke geheugen. Waarom propaganda werkt*
Yosé Höhne-Sparborth

Dit blok opent met een kadertekst van Bram Grandia: 'Propaganda als taal die verwoesting zaait'. Wat is propaganda en hoe ziet die er uit? Er zijn vele constanten aan te wijzen in propaganda, zo blijkt. Negen elementaire principes van oorlogspropaganda komen aan de ore. Allemaal even herkenbaar, als we tenminste bereid zijn om te leren zien.

Dan volgt een tekst met uitleg: Ton van der Lingen schrijft over de beeldvorming rond Izebel, die meestal wordt voorgesteld als het vleesgeworden kwaad. Hoe is dat beeld tot stand gekomen? De beschouwende tekst in dit blok van de hand van Yosé Höhne-Sparborth. Zij duikt in de geschiedenis: waarom werkt propaganda eigenlijk? Hoe ging dat in zijn werk? We leren niet veel van de geschiedenis, zo blijkt, en als we dat wèl doen, is dat heel selectief.

Propaganda als taal die verwoesting zaait

**“Het eerste slachtoffer als de oorlog aanbreekt, is de waarheid”
(senator Hiram Johnson in de VS in 1917)**

In dit artikel neem ik de lezer mee langs de geschiedenis van een woord. Het woord propaganda. Er is een aantal definities van het woord propaganda. Ik geef een heel neutrale: Propaganda is het beïnvloeden van de publieke opinie om aanhangers te winnen voor bepaalde principes. Het omvat alle activiteiten waarmee mensen proberen anderen over te halen om hen te steunen.

Het woord *propaganda* vindt zijn oorsprong in het Latijnse woord *propagare* dat uitbreiden of voortplanten betekent. Oorspronkelijk betekende propaganda dan ook het verbreiden van een boodschap. Het eerste gebruik van het woord is waarschijnlijk te vinden in de naam van de *Congregatio de propaganda fide* (congregatie ter verbreiding van het geloof) ingesteld door Paus Gregorius XV. Lange tijd werd het woord slechts in godsdienstige zin gebruikt, en pas in de laatste 200 jaar ook buiten een religieuze context. Paus Gregorius XIII (1572-1585) zag hoe het Protestantisme groeide en hoe de reformatie aan invloed won. Dat vroeg om een tegenbeweging, een Contrareformatie. Die contrareformatie moest strak geleid worden. Zo werd er een Kardinaal Prefect van Propaganda benoemd, de zogenaamde ‘rode paus’. Het ‘rood’ van de kardinaal, maar ook de benaming ‘paus’, omdat deze kardinaal een enorme macht had. Later ging deze organisatie de Congregatie van de geloofsleer heten.

In het spreken over propaganda gaat het zowel over het streven om voor bepaalde opvattingen aanhangers te winnen als over het middel dat hiertoe gebruikt wordt. Waar, als het om wasmiddelen gaat, gesproken wordt over reclame, heet het als het om politieke doelen gaat propaganda. Hoe kan een regering haar bevolking voor haar politieke doelen winnen? Hoe weer de oppositie de bevolking voor haar doelen te winnen? Hoe kan een nieuwe beweging, zoals bijvoorbeeld de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders, mensen voor zich winnen? Ik geef een voorbeeld. “Wilders wil ‘tsunami van islamisering’ stoppen”(*Volkskrant* vrijdag 6 oktober 2006). Geert Wilders noemt de islamisering van Nederland door het toenemend aantal moslims het grootste probleem van ons land. De lijsttrekker van de Partij voor de Vrijheid wil deze ‘tsunami’ stoppen. De term tsunami roept al heel wat op. Het suggereert een vloedgolf.

‘Multiculturele staatspropaganda bij de publieke omroep’

De publieke omroep heeft weer wat nieuws verzonnen. Tv-programma’s moeten quota’s aan allochtone kijkers laten zien. Dus en bepaald percentage Turken bij Lingo en een minimum aantal allochtonen bij Pauw en Witteman. De Partij voor de Vrijheid stelde hierover Kamervragen:

Vragen van lid Bosma (Partij voor de Vrijheid) aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen inzake de allochtonenquota’s bij de publieke omroep.

“1) Heeft u kennisgenomen van het bericht ‘Televisie moet multicultureler’? (*Trouw*, donderdag 21 december 2006)

2) Bent u het met mij eens dat er hier sprake is van een staatspropaganda waarbij het Nederlandse volk moet worden opgevoed in multiculturele zin, terwijl Nederland nooit heeft gevraagd om het multiculturele experiment?

3) Kunt u garanties geven dat als er op grote schaal islamieten op de publieke omroep getoond moeten gaan worden dat niet ook de normen en waarden van de islam de huiskamer binnen komen en dat op deze manier de islam wordt gepropageerd via de publieke omroep?

4) Wilt u een regeling treffen voor Nederlanders die niet willen meebetalen aan de publieke omroep, zeker nu door deze maatregel opnieuw nieuwe groepen mensen zich zullen afkeren van de publieke omroep maar wel gedwongen zijn hier aan mee te betalen?

5) Acht u het een goed idee de financiering van de publieke omroep tot een minimum terug te brengen nu duidelijk is dat deze publieke omroep er vooral is om de ideeën van de politiek-correcte elite te propageren en niet om het Nederlandse volk te informeren en te amuseren?

Het gaat in deze Kamervragen voortdurend om het woord propaganda. Door zo te spreken zet je de ander direct neer, in dit geval de publieke omroep als orgaan van staats-propaganda. Het loont de moeite om deze vragen met elkaar (bij voorbeeld in een gespreksgroep) nauwkeurig te analyseren.

Waarom zijn we zo gevoelig voor de argumenten waarmee oorlogen worden gerechtvaardigd? Dat is de vraag die centraal staat in dit boek van de Theologische Werkgroep van Kerk en Vrede.

In vier blokken komen vier methodes aan de orde die gehanteerd wordt bij het 'verkopen' van de inzet van geweldsmiddelen: *propaganda, interpretatie, manipulatie en legitimatie*. De blokken hebben steeds dezelfde opbouw: eerst een bijdrage waarin de lezer materiaal wordt aangereikt die helpen om zelf teksten en beelden kritisch te kunnen beschouwen en analyseren. Dan volgt een hermeneutische tekst waarin interpretaties gegeven worden van verhalen uit de Bijbel en andere bronnen. En tot slot een artikel dat meer beschouwend of opiniërend van karakter is.

De Theologische Werkgroep van Kerk en Vrede hoopt met deze bundel een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling en instandhouding van een kritisch bewustzijn waar het gaat om het inzetten van geweldsmiddelen en de doeleinden die daarmee gediend zouden zijn.

Kerk en Vrede is een beweging van mensen die zich binnen en buiten de kerken inzetten voor ontwapening en geweldloosheid. In het spoor van Hem die vrede is, streven zij ernaar het alom heersende geloof in geweld en iedere poging tot (christelijke) rechtvaardiging van militair geweld en van voorbereiding daartoe, te weerleggen.

Deze bundel is uitgegeven ter gelegenheid van het 85-jarig bestaan van de Vereniging Kerk en Vrede.

theologische uitgeverij

NARRATIO

isbn 978.90 5263 651 1